

КЕШ - ШАХРИСАБЗ ХУДУДИДА ОЛИБ БОРИЛГАН АРХЕОЛОГИЯ – ТОПОГРАФИЯ (ТАҲТ), (ҚАТЭ) ЭКСПЕДИЦИЯЛАР.

Холматов О.И

ЎзФА Миллий археология маркази
кичик илмий ходими

<https://doi.org/10.5281/zenodo.5766095>

ARTICLE INFO

Received: 01st December 2021
Accepted: 05th December 2021
Online: 10th December 2021

KEY WORDS

ТАҲТ, ҚАТЭ, Қашқадарё,
Кеш - Шаҳрисабз

ABSTRACT

Ушбу мақолада (ТАҲТ) “Туркистон археология ҳаваскорлари тўғараги” ва (ҚАТЭ) “Кеш (Қашқадарё) археология – топография экспедицияси” фаолиятларини ўрганиш, шу жумладан, Кеш – Шаҳрисабзда археологик тадқиқотлар натижаларини таҳлил қилиш тўғрисида сўз боради.

Ўзбекистон жамиятининг кўплаб жабҳаларида оламшумул ўзгаришлар бўлгани каби илм-фан ривожига ўзгаришлар ҳам кишини қувонтиради. Хусусан, бу йилларда юртимизнинг энг қадимги, қадимги ва ўрта асрлар даври тарихи ва маданияти масалаларини ўрганиш ва тадқиқ этиш устувор долзарб вазифага айланди.

Дарҳақиқат, Кеш – Шаҳрисабз қадимги маданияти ва тарихининг барча соҳаларини қайта жонлантиришда (ТАҲТ) “Туркистон археология ҳаваскорлари тўғараги” ва (ҚАТЭ) “Кеш (Қашқадарё) археология – топография экспедицияси” фаолиятлари билан боғлиқдир.

АСОСИЙ ҚИСМ

(ТАҲТ) Туркистон археология ҳаваскорлари тўғараги.

Ўрта Осиёнинг қадимги ва ўрта асрлар даври тарихи ва маданиятини

ўрганишга бўлган қизиқиш XIX асрнинг иккинчи ярмидан ўлкани чор Россияси ҳукумати босиб олгандан сўнг бошланади. Шаҳрисабзга дастлаб ташриф буюрган табиатшунос А.А.Кун[1,С.204] (1870 йил), (ТАҲТ) Туркистон археология ҳаваскорлари тўғараги аъзолари В.Н.Литвинов (1895-1910 йиллар), И.А.Кастанье (1916 йил) сураткаш Г.Е.Кривцов, топограф Н.Ф.Ситняковский, ёзувчи В.В. Крестовский бу шаҳарда ўзлари кўрган меъморий обидалар тўғрисида умумий маълумотлар қолдиришган холос.

1882 йилда келиб, Туркистон генерал-губернатори муҳим топшириғи билан ёзувчи В.В.Крестовский Шаҳрисабзга ташриф буюриб, Амир Темур ва Темурийлар даврида барпо этилган меъморий обидаларни текширади[2,С.43]. XX асрнинг 20-йилларидан бошларидан бошлаб воҳа тарихини ҳаваскор-коллекционерлик

мазмундаги фаолиятдан илмий асосдаги тадқиқот даражасига кўтарилади. Айниқса, Шаҳрисабзнинг Ўрта Осиё қадимий ва санъат ёдгорликларини ҳимоя қилиш комитети (Средазкомстарис) томонидан муҳофазага олинган меъморий обидалари шарқшунос олимларни ўзига жалб қиларди. Бу ишларнинг натижаси сифатида шаҳар обидалари альбоми яратилди. 1925 йилда Шаҳрисабзга В.В.Бартольд, В.А.Вяткин, санъат тарихчиси Б.Денике, немис санъатшуноси Э.Кон-Винерлар келишади. Туркистон Шарқшунослик институти талабаси А.Е.Миджи Рус география жамиятининг Тошкентдаги Туркистон бўлими этнография ва археология секцияси мажлисида Китоб ва Шаҳрисабзнинг қадимги ёдгорликлари тўғрисида ахборот берди[3,С.18].

Туркистон чор ҳукумати томонидан истило қилингандан сўнг унинг қадимий осори – атиқаларини ўрганиш ишлари жадал давом этади. Бу ўрганиш илмий манфаатлардан ташқари бошқа ғаразли мақсадларни ҳам кўзлаган эди. М. С. Андреевнинг «Тўғарак аъзоси Н. Ф. Ситниковскийнинг Шаҳрисабз ва Китобдан олиб келган қабр тошларидаги битиклар рўйхати таржимаси» деб номланган мақоласида Туркистон археология ҳаваскорлари тўғараги аъзоларидан қадимшуносликка қизиққан рус зиёлилари билан бир қаторда улар орасида бебаҳо қадимият осори – атиқаларини ташиб кетадиганлари ҳам бўлгани айтилади.

1926 йилда Шаҳрисабзга А.Ю. Якубовский илмий сафарга келган ва

олим томонидан биринчи марта унинг тарихий топографияси тадқиқ қилинган[4,С.16-17]. 1927 йилда архитектур Б.Н.Засыпкин Средазкомстарис йўли билан шаҳар меъморий ёдгорликларини ўрганиб, улар бўйича илк тарихий-меъморий таҳлилни яратди[5, С.52-67].

30-йилларда Шаҳрисабз обидалари Я.Ф.Ғуломов, Т.М.Мирғиёсов, С.К.Кабанов, СА.Судаков ва суратчи Н.С.Ложкин томонидан ўрганилди. 1936 йилда архитектор М.Ф.Мауэр Самарқанд қадимий ва санъат ёдгорликларини ҳимоя қилиш қўмитаси йўли билан таъмирлаш мақсадида меъморий обидалар аҳволи билан танишди. 1938 йилда эса Москва архитектура институтининг махсус бригадаси уларнинг тарҳини ўлчайди ва шаҳарнинг батафсил режаси яратилиб, унга барча маҳаллалар киритилди[6,С.128-146].

Кеш воҳаси ҳудудидаги манзилгоҳларни археологик ўрганишнинг илк босқичи С.К.Кабанов 1946-1950 йилларда олиб борган қидирув тадқиқотлари билан боғлиқ бўлган. Бир қатор туманларни, шу жумладан Китоб туманини ҳам ўрганиш мақсадида айланиб чиқишдан кўзланган асосий мақсад “синфлар пайдо бўлгунча амал қилган жамиятлар обидаларини” аниқлашдан иборат бўлган[7,С.77]. Лекин, Танхоздарё (Шаҳрисабз тумани) қуйи оқимидаги Жартепа ва Чироқчи яқинидаги Чоштепа манзилгоҳлари атрофидан топилган терма сопол буюмлар орасида антик даврга оид материаллар ҳам бор эди. Макрид атрофидаги Зарафшон тизма тоғи жанубий тармоқлари тадқиқи бу ерда Қўрғонтепа ва

Ховузтепа манзилгоҳлари бўлган антик даврга хос микровоҳани ажратиш имконини берди. Ховузтепа қазиб ўрганилди ва у мил. III-IV асрларга оид, деб топилди. 1951 йилда воҳанинг марказий қисмида Китобдаги қадимги Қаландартепа шаҳри қалъасида қазилари олиб борилди. Топилган археологик мажмуа мил авв. III - мил. V асрларга оид, деб топилди[8,С.42-53]. Тадқиқотчининг фикрига кўра, шаҳар майдони 15 га. га тенг бўлган. Бу шаҳар илк ўрта асрлар даврига қадар Су-се Кеш вилоятининг маркази бўлган ва кўп қисми Евкратид зарб қилдирган юнон-бактрия тангалари (оболлар, драхмалар, тетрадрахмалар) дан иборат бўлган хазина айни Китобдан топилган, деган хулосага келади[9,С.109]. Умуман, С.К.Кабанов Қаландартепа ва Қўрғонтепага қаср типидagi кўплаб манзилгоҳларни аниқлади ва уларни истиқболда ўрганиш натижа беришини таъкидлади.

С.К.Кабанов томонидан Қашқадарёнинг сўл соҳили бўйлаб Жангалтепа манзилгоҳида III-V асрлар мажмуаларини очиб берган кенг кўламли ишлар олиб борилди. Ўнг соҳил бўйлаб ғарб томон 1,5 км масофада аввалгиларга ўхшаш Кичик Қизилтепа археологик нуқтаи назаридан ўрганилди, бу ерда аверс томонида тахтда ўтирган Зевс, реверс томонида эса тик турган Геракл тасвирланган танга топилди. Сўнгги антик давр мажмуаларини ўрганиш натижасида С.К.Кабанов тадқиқ этилаётган минтақа маданий-тарихий Кеш вилоятига кирганлиги тўғрисида муҳим хулоса чиқариш имконига эга бўлди[10,С.81].

ҚАТЭ Кеш (Қашқадарё) археология-топография экспедицияси.

Кеш воҳаси ёдгорликларини археология нуқтаи назаридан ўрганиш 1963 йилда, М.Е.Массон томонидан ҚАТЭ - Кеш (Қашқадарё) археология-топография экспедицияси тузилгач, бошланди. Шу экспедиция йўли билан З.Усмонова томонидан 1963-1965 йилларда ўрта асрлар Шаҳрисабзи қалъа деворлари, шаҳарнинг Амир Темур ва Темурийлар давридаги тарихий топографияси масалалари ўрганилди. Шунингдек, Китоб ҳудудидаги антик шаҳар қазилмалари материаллари ҳам тадқиқ этилди.

Ўтган асрнинг 70-йиллари бошида ҚАТЭ обидалар рўйхатини ва археологик картани яратиш мақсадида Қашқадарё вилоятининг бешта туманини кенг кўламли режали текширишга киришди. 1972 йилдан Қамаш туманида иш бошланиб, ўрганилган антик даври археологик ёдгорликлар қатори сўнгги антик ва илк ўрта асрлар даврига Саритепа 1,2 манзилгоҳларини тадқиқ этади[11, С. 483].

1975 йилга қадар воҳанинг ўрта асрларга оид Хўжабузруктепа, Ўликттепа, Қамаштепа, Ғишаттепа, Кишмиштепалар тўғрисида илк маълумотлар мавжуд эди (улардан биринчи учтаси тўғрисида маълумотлар М.Е.Массон томонидан эълон қилинган). Яқин давларгача Кеш вилояти шаҳарлари тўғрисидаги маълумотларимиз ушбу ёдгорликлар билан чегараланиб келмоқда эди[12,С.70].

1982 йилда ЎЗМУ археологлари томонидан Баландтепа (Зиндонтепа)да олиб борилган тадқиқотлар натижасида тепанинг марказий қисмида йирик иншоотнинг қолдиқлари топиб текширилди. Аммо

археологик қазилар даврида топилган хоналарда ошхона ўчоқлари ва кул қатламлари, меҳнат қуроллари, дон сақлаш учун ишлатилган катта ҳажмли сопол идишлар (хумлар, хумчалар) ва рўзғор буюмлари учрамайди. Баландтепа ўрнида деҳқончилик ҳўжалиги билан боғлиқ бўлган оддий уй-қўрғоннинг ривожланганлиги ўз исботини топмади. Шу билан бирга, бир қатор маълумотларга кўра, баланд ва мустақкам пойдевор устига қурилган йирик иншоот, хоналарда уй рўзғори, ошхона ва ҳўжаликлар (деҳқончилик, чорвачилик) билан боғланган ашёларнинг йўқлиги, Баландтепа ўрнида илк ўрта асрларга оид ибодатхона бўлган бўлиши ҳам мумкин, деган хулосага келади[12,С.73-74].

Н.И.Крашенинникова томонидан Ҳисор сув омбори минтақасида олиб борилган археологик тадқиқотлар ўрта асрлардаги Қашқадарё воҳасидаги манзилгоҳларни ва моддий маданиятини тадқиқ этиш имконини берди. Илмий тадқиқот ишлари натижасида меъморий иншоотлар, терракота ва бошқа моддий манбалар асосида Шарқий Қашқадарё

аҳолисининг ўрта асрлардаги диний қарашлари таҳлил қилинди[13,С.117].

ХУЛОСА

Хулоса қилиб айтганда Туркистон археология ҳаваскорлари тўғараги ва Кеш (Қашқадарё) археология-топография экспедициялари воҳа халқининг моддий маданияти, хусусан, Кеш - Шаҳрисабз тарихининг турли даврларини ёритишда асос бўлиб хизмат қилган. ҚАТЕ фаолияти давомида илк темир даврдан XX аср бошларигача бўлган катта тарихий давр тарихи ва археологиясининг долзарб масалалари қамраб олган. Ҳозирги кунга қадар 600 дан ортиқ турли тарихий даврларга мансуб ёдгорликлар ўрганиб чиқилган. Улар ичида Жанубий Сўғднинг ерик шаҳар марказлари, қадимий ўтроқ деҳқончилик маконлари, қадимий давр ва ўрта аср савдо йўллари, ҳунармандчилик устахоналари, меъморий ёдгорликлари, муҳофаа иншоотлари, ва қўрғонларини ўз ичига олган.

REFERENCES:

1. Кун А.А. Очерки Шахрисабзского бекства. // Записки императорского Русского географического общества – Спб., 1986.
2. Крестовский В.В. В гостях у эмира Бухарского. – СПб.: 1887.
3. Массон М.Е., Пугаченкова Г.А. Шахрисабз при Тимуре и Улугбеке // Археология Средней Азии. II. Труды САГУ. Вып. 61. Кн. 6. Т., 1953.
4. Якубовский А.Ю. ГАИМК-ИИМК и археологическое изучение Средней Азии за 20 лет // КСИИМК. VI. М.-Л., 1940.
5. Засыпкин Б.Н. Памятники Шахрисабза // Архитектурные памятники Шахрисабза. Вопросы реставрации. II. М., 1928.
6. Сухарева О.А. К истории городов Бухарского ханства. Т., 1958.

7. Кабанов С.К. Археологические разведки в Шахрисабзском оазисе. Изв. АН УзССР, 1951, № 6; шу муаллиф Археологические разведки в верхней части долины Кашкадарьи // Тр.ИИА АН УзССР. Т., 1955.
8. Кабанов С.К. Керамический комплекс из наслоений древнего городища в Китабе // ИМКУ. Т., 1962. №3.
9. Кабанов С.К. Археологические разведки в Шахрисабзском оазисе.
1. 10.Кабанов С.К. Археологические памятники зоны Чимкурганского водохранилища. Изв. АН УзССР. Серия общественных наук. Т., 1957. №2.
2. 11.Лунина С.Б., Столярова Н.П., Дресвянская Г.Я. Археологические разветки в Камашинском районе // АО 1973. М., 1974.
3. 12. Қадимги Кеш-Шахрисабз тарихидан лавҳалар. Т., Шарқ, 1998.
4. 13. Крашенинникова Н.И. Кешская богиня со змеями и колосом // Времен связующая нить. Т., 1992.